

Přírodou a historií Karlovarského kraje 1/2012

ARNIKA



Smírčí kříže

**Objevy na dně
Černého rybníka**

Jedinečná příroda pískoven



- ▲ Kamenné kříže smířčoho typu (str. 34). Autor (Stanislav Wieser) se vyfotografoval samospouští při dokumentaci křížů u lesní cesty z Lokte do Starého Sedla. (29.10.1983).
- ▼ Divočina za humny (str. 8) – vodou modelované svahy písčovny u Velkého Luhu. Foto Přemysl Tájek.





Rosnička se na titulní straně Arniky už jednou objevila. Bylo to v roce 1997 v souvislosti s článkem o možném výskytu rosníček ve Slavkovském lese. V té době vzbuzoval tento druh zájem především u zvědavé laické veřejnosti a cílem článku tedy bylo získání zpráv o jeho případném výskytu. Že by šlo o badatelské „dežaví“?

Ne tak docela! Muselo uplynout celých 15 let, než se přítomnost rosníček ve Slavkovském lese skutečně podařila prokázat (můžete se o něm dočíst

na str. 13). Článek ve staré Arnice tím dostává nový rozměr – v některých ohledech až detektivní. Zjistíme například, že se jeho autor (Stanislav Wieser) nemýlil, když jejich přítomnost předpovídal v severozápadní nebo severovýchodní části CHKO Slavkovský les.

V časopise, který právě držíte v ruce, se dočtete o unikátním geologickém nálezu na dně Černého rybníka nebo o jedné z největších kolonií netopýra severního u nás. Pokud by nebyly tyto nové nálezy zveřejněny, pravděpodobně by upadly v zapomnění – a kdo by si třeba za dalších 15 let vzpomněl, že pláši čápi černí se nám začali objevovat uprostřed Mariánských Lázní?

Skutečnost, že články starších ročníků Arniky stále mají svou hodnotu, nebo že časem dokonce na hodnotě získávají, je velice potěšující. Naším dlouhodobým cílem je, aby tomu tak bylo i nadále a doufáme, že i ty současné Arniky budou čtenáři se stejným potěšením brát do ruky i po létech.

Za redakční radu...

Přemysl Tájek

Geologické zajímavosti na dně Černého rybníka u Kladské	
V. Štědrá	strana 2
Viklan se skalní mísou	
S. Wieser	strana 7
Divočina za humny II – pískovny	
J. Matějí	strana 8
O nálezu rosníčky zelené ve Slavkovském lese	
P. Tájek, P. Tájková	strana 13
Prežije eskulap v údolí Ohře?	
R. Musilová	strana 16
Rybožraví elegáni znovu hnízdí ve Slavkovském lese	
P. Tájková, M. Vojtěch	strana 19
Seklovy Domky – největší kolonie netopýra severního v Čechách	
P. Tájek, P. Tájková	strana 20
Tuhýk šedý a sluneční elektrárna	
P. Olbert, P. Tájková	strana 22
Tip na výlet – Myší a Srnčí pramen	
A. Hrušková	strana 24
Perspektivy skrytých druhů aneb nejistá existence kruštíku ostrokvětého	
O. Bušek	strana 25
Heinrich Mattoni, karlovarský vývozců minerální vody	
S. Bucharovič	strana 27
Historie stáčení minerální vody v obci Prameny	
J. Lebl	strana 31
Tricet let katalogu kamenných křížů v Západních Čechách...	
S. Wieser	strana 34
Stopy Karlovarského Wandereklubu po 150 letech	
S. Wieser	strana 37



- Obr. 1 — Pohled na dno u Černého rybníka na Kladské během rekonstrukce; v popředí vlevo je patrná červená stopa hematitového zrudnění. Foto Veronika Štědrá.

Geologické zajímavosti na dně Černého rybníka u Kladské

Veronika Štědrá, Česká geologická služba Praha



Při průzkumu dna rekonstruovaného Černého rybníka u Kladské došlo k odhalení zajímavých geologických útvarů dokládajících přítomnost tektonické poruchy. Geologický průzkum lokality umožňuje poodhalit dávno historii místa i účel nedalekých terénních útvarů vytvořených pravděpodobně středověkými hledači cenných kovů.

Představení lokality

V letech 2010–2014 jsou v rámci mezinárodního projektu České geologické služby geochemicky sledována tři povodí v okolí Mariánských Lázní (Krám et al. 2012). Jedním z nich je povodí „Lysina“ na jihovýchodním úbočí kóty 871 Vlčinec severně od Kladské. V květnu roku 2012 byly v rámci terénní obhlídky v okolí měřících a odběrových stanovišť rozpoznány stopy mělkých terénních změn, přibližně sledující dvě z monitorovaných vodotečí. Dva přítoky vytékající při bázi žulových zvětralin na povrch se v dolní části sledovaného území slévají s potokem, na němž bylo vybudováno monitorovací stanoviště a vodoměr pro daný projekt.

- Obr. 2 — Blok s tektonickou brekcií z okrajové části tektonické struktury s různobarevnými úlomky okolního granitu, křemene a hematizované žilné výplně. Foto Veronika Štědrá.



- Obr. 3 – Chalcedon, červený hematit a fialový ametyst ojediněle vyplňují drobné kaverny v bílé křemenné výplni žilné struktury u Kladské. Foto Veronika Štědrá.

Dále po proudu tento potůček zásobuje dvě na sebe navazující vodní nádrže, které byly podobně jako mnohá další vodní díla mezi Kladskou a Horním Slavkovem součástí historického vodního díla Dlouhé stoky. Pomáhaly tak zásobovat vodou hlubinné doly na stříbro a cín v Horním Slavkově a jeho okolí.

Při prohlídce dna Černého rybníka u Kladské, na němž probíhala rozsáhlá rekonstrukce, byla zjištěna křemen-hematitová mineralizace in situ a přítomnost bloků křemenné žilné výplně částečně přenesené z původní pozice. Tento příspěvek je nálezkou zprávou o této mineralizaci obnažené přímo v srdci jinak přísně chráněného území.

Hematitová mineralizace

Hematitová mineralizace je vázaná na hydrotermální žilnou výplň poruchové zóny v drobnozrnných albitických topazonosných žulách bohatých lithiem (Breiter 1996). Porucha je snadno sledovatelná v západní části upravovaného dna vodní nádrže asi 20 m od lesní silnice. Na povrchu tvoří sytě rudohnědou stopu o šířce do 2 m ve světlém žulovém hrubě písčitém reziduu, která jde

v délce asi 8 m i přes koryto protékající vodoteče a pak k jihu vyklíňuje (obr. 1). Porucha sleduje severojižní směr. Žilnou výplň v zastížené části tvoří silně hematizovaný křemen, který má masivní až slabě kavernózní charakter. V ostrohranné drti se mísí křehce se chovající křemen se zemitou červenou hlinkou hematitu z méně prokřemenělých zón žily. Stěny drobných kaverníček masivního hematizovaného křemene jsou pokryty čistým hematitem s radiálně paprscitou stavbou a lebníkovým povrchem. V drobně kamenité drti, která byla uvolněná z horní části žily stavebními stroji, se ojediněle objevují i drobné destičkovité krystalky silně lesklého hematitu.

Křemenná žilovina

Kromě drobně rozpadavé žilné hematitové drtě vycházející na povrch přímo ve dně nádrže se v písčitém reziduu objevují četné a podstatně větší bloky křemenné žiloviny poněkud jiného charakteru a stupně opracování. Tyto bloky pocházejí ze zonární částečně brekciované žilné struktury, jejíž celková mocnost mohla dosahovat až 4 metrů. Hlavní výplní střední části žily, která mohla



- Obr. 4 – Kontrastní černobílá grafická struktura středních částí tektonické poruchy je tvořena dvěma generacemi křemene. Foto Veronika Štědrá.

být široká i přes 1 m, je křemen v zajímavém texturním vývoji. Podél kontaktů s granitem je žíla silně drcená, s fragmenty alterovaných granitů, bílého křemene, jaspisových i jasně červených a ostře ohraničených hematitizovaných povlaků a úlomků starší žilné výplně (obr. 2). V bílém křemenu se ojediněle vyskytují kromě kontrastních červených povlaků také drobně krystalické kůry světle fialového ametystu (obr. 3).



Křemen v mladších středních zónách má výraznou „zříceninovou“ stavbu, která je opticky zvýrazněná černobílou kresbou: bílými výplněmi a tmavě černohnědými průřezy deskovitých pseudomorfů po barytu či kalcitu. Tato zříceninová textura (obr. 4) indikuje postupné vyplňování mezerních prostor bílým křemem a následné zatlačení starších žilných minerálů křemenem pravděpodobně mladším, intenzivně černohnědě zbarveným. Nejmladší fázi jsou nehojné bezbarvé drobně krystalické křemenné kůry. Tmavě hnědé zbarvení mladší generace křemene je pravděpodobně vyvoláno jejím ovlivněním radioaktivními prvky, jejichž výskyt v žulách i přeměněných horninách Slavkovského lesa je charakteristický. Tento jev je znám např. z Činovce, Jáchymova a dalších krušnohorských ložisek.

Některé bloky křemenné žilné výplně dosahují velikostí od 10 cm do 1,4×1×1 m, často mají mírně oválené a slabě omleté tvary. Nacházejí se jak ve dně při západním okraji nádrže, při silnici, tak na opačné straně nádrže ve směsi svahovin, rašelinné hlíny a písčitého rezidua okolo hráze a nově vystavěného stavidla. Tento prostorový rozptyl naznačuje, že zdrojem této křemenné

- Obr. 5 – Rýžovnická pánev tvaru čínského klobouku a místní potok v terénu nahradily separační metody a pomohly zkoncentrovat těžký podíl z hematitové žíly. Foto Přemysl Tájek.



- Obr. 6a, 6b – Mikrofotografie těžkých minerálů ze vzorků Kl-2 a Kl-3, velikost zrn 0,4–1 mm: a – koncentrát s dominantním hematitem místy v lebníkovém vývoji a ojedinělými žlutooranžovými zrny křemene z hematitové poruchy; b – koncentrát s ostrohranným a tmavým, hnědavě prosvítajícím kasiteritem a světlým topazem, křemenem a zirkonem. Mikrofoto Veronika Štědrá a Vladimír Žáček.

hmoty může být jedna nebo více žilných struktur v blízkém okolí, které mohou a nemusí mít bezprostřední prostorovou souvislost s popsanou hematitovou čočkou. Odolné křemenné bloky se tak mohly během erozních pochodů rozptýlit na širším prostoru. Nelze vyloučit ani antropogenní ovlivnění a koncentraci bloků během zapomenutých etap hornické činnosti a historických terénních změn v okolí.

Kontrola výskytu cínové rudy

Velký rozsah povrchových rýžovišť a dobývek na kasiteritu v cínonosných granitech Slavkovského lesa, které se táhnou od okolí Kladské a Kynžvartu ke Slavkovu a Krásnu, je dostatečně znám. Moderní šlíchová prospekce (Tencík 1996) potvrdila anomální koncentrace kasiteritu a greisenových minerálů ve svahovinách a aluviích, nicméně důkazů o primárních výskytech kasiteritu je v daném území pomálu. Proto byly pro kontrolu odebrány 3 rýžované vzorky těžkých minerálů, a to pod silnicí nad hematitovou poruchou (Kl-3), dále přímo v jejím čerstvě narušeném jádře (Kl-2) a z koryta potoka pod poruchou (Kl-1).

Vzorky na analýzu těžkých minerálů byly na místě zkoncentrovány pomocí rýžovnické pánve (obr. 5) Výsledek předběžného zhodnocení koncentráту naznačuje, že

ve vzorku Kl-2 z hematitové žíly se prokázala naprostá převaha masivního a lebníkovitého černočerveného hematitu, do 5 % křemene, a pouze akcesorické množství minerálů i okolních žul a jejich zbytků – zirkonu a slíd (obr. 6a). Obsah kasiteritu v koncentráту ze vzorku Kl-3 nad hematitovou žílou je poměrně vysoký, zrna jsou ostrohranná a málo opracovaná a jejich vzhled naznačuje velmi krátký transport (obr. 6b). V tomto vzorku hematit podle očekávání chybí. V koncentráту Kl-1 se vyskytuje směs těžkých minerálů z hematitové čočky a z granitů včetně hojného kasiteritu.

Diskuze a závěr

Terénní změny na horních přítocích monitorovaného potoka vznikly pravděpodobně při prospekci na povrchové rozsypové a reziduální akumulace kasiteritu, místní historicky těžené rudy cínu, dávno před otevřením slavkovských hlubinných dolů. Při této činnosti prospektorům nezůstala utajena přítomnost hematitové mineralizace, ale pro její malý rozsah zde neprobíhaly těžební pokusy. Je dokonce možné, že velmi odolné bloky křemenné žiloviny byly mírně přiblíženy z nejbližšího okolí a použity jako opěrný materiál při stavbě hrází obou nádrží nad Dlouhou stokou. Při výstavbě Černého rybníka i jeho spodní nádrže mohlo být využito povrchových dobývek,

jam a šachtic vzniklých při předchozí prospekci. Rekonstrukce jedné z nádrží byla podmínkou pro objevení žilná mineralizace, která má podobnou genezi jako jaspisy z Krušnohoří používané pro gotické výzdoby v době Karla IV.

Výskyt brekciovitě poruchové zóny severojižního směru a prostorově na ni pravděpodobně vázané křemen-hematitové nízkoteplotní mineralizace s ojedinělými ametystovými výplněmi na dně nádrže u Kladské naznačuje průběh tektonické zóny odpovídající krásenskému zlomu (Jarchovský 2006), jehož průběh i minerální asociace jsou analogické nově zjištěnému výskytu. Tento výskyt hematitového zrudnění a dalších popsanych geologických indicií v srdci chráněné krajinné oblasti Slavkovský les tak představuje unikátní příležitosti zdokumentovat novou geologickou lokalitu a přiblížit její

historii. Velikost bloků a dekorativnost textur křemene předurčuje zde nalezené bloky žiloviny k tomu, aby alespoň jejich část byla ušetřena před zatopením a byla zachována pro muzejní a expoziční účely. Ve svém důsledku pak geologická lokalita Kladská nabízí využití jak pro CHKO Slavkovský les, tak pro Národní geopark Egeria a jeho geoturistické záměry a jako taková by měla být ošetřena.

Literatura:

Jarchovský T. (2006): The nature and genesis of reisen stocks near Krásno, Slavkovský les area – western Bohemia, Czech Republic. – Journal of Czech Geol. Soc. 51/3–4, 201–215.

Krámp P. et al. (2012): Streamwater chemistry in three contrasting monolithologic Czech catchments. – Applied Geochemistry; v tisku.

Schovánek P., Straka J., Breiter K., Hradecký P. (1998): Geologická mapa ČR 1:50 000, list 11-23 Sokolov. ČGS Praha.

Tencík I. (1982): Závěrečná zpráva úkolů "Šlichová prospekce jz. části Českého masivu". Surovina Au, Sn, W rudy: etapa průzkumu: vyhledávací, stav ke dni 1.10.1982, MS ČGS –Geofond.

KRÁTKÉ ZPRÁVY

Krušnohorská rašelinistiště se v polovině roku 2012 konečně dočkala alespoň částečné ochrany. Po mnoha letech vyjednávání byla vyhlášena velká národní přírodní rezervace Rolavská vrchoviště, která zahrnuje komplex rašelinových lesů, rašelinistů a vrchovišť v okolí Přebuze. Součástí této přes 700 ha rozlehlé rezervace se staly i do té doby chráněné NPR Velké jeřábí jezero a NPR Velký močál.

Nově vydaná kniha Zvláště chráněné rostliny Karlovarského kraje prostřednictvím komentářů, map výskytu a fotografií podrobně představuje všech 131 zákonem chráněných druhů rostlin vyskytujících se v regionu po roce 2000. Autory jsou Vladimír Melichar, Petr Krása a Přemysl Tájek, knihu vydal Karlovarský kraj ve spolupráci s Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR. K sehnání je na Krajském úřadě, v muzeích v Chebu a v Sokolově.

Na sídlišti v Nejdu byl v červenci 2012 zjištěn výskyt netopýra pestrého. Jedná se o první záznam tohoto letouna v krušnohorské části Karlovarského kraje. Další ojedinělé výskyty posledních let jsou známy jen z Karlových Varů a okolí Mariánských Lázní.

Ojedinělý nález tesaříka piluny pochází ze zámeckého parku v Ostrově, kde byl v červenci 2012 náhodně

objeven ve 2 exemplářích na dubu letním. Tesařík piluna je jedním z našich největších brouků. Přestože není chráněným druhem a jistě je přehlížen, není v našem regionu běžný – je totiž vývojově vázaný na porosty dubů a buků, které zde nejsou častým lesnickým hospodářským cílem.

Příznivci ornitologie mohli i v letošním roce přivítat naše ptačí zpěváky v Mariánských Lázních. Bohatý program byl již tradičně spojen i s odchytom ptáků do sítí a ukázkou jejich kroužkování. Nepřízeň počasí ptákům nevadila a návštěvníci, kteří překonali ranní vstávání, si mohli zblízka prohlédnout králíčka ohnivého, lejska šedého nebo konipasa horského. Největší ohlas však vzbudila běžná, ale krásně zbarvená sýkora modřínka. Při vycházce za bohatou avifaunou rozvolněné parkové krajiny města, ukáže zpěvu ptáků a rivalitu samců děkujeme za spolupráci především místnímu samečkovi červenky obecné. Odchyt ptáků jsme museli již ukončit stažením sítí, jinak by děti snad ani neodešly domů.

Pracovníci Správy CHKO Slavkovský les ve spolupráci s obcí Mnichov a vlastníkem pozemku opravili pomník Wenzla Würdingera z roku 1853 v Sítinách.

pokračování na str. 23

Viklan se skalní mísou

Stanislav Wieser, Karlovy Vary



Na mnoha místech skalních výchozů žulového masivu na Karlovarsku dochází k typickému zvětrávání podmíněnému kvádritou až kulovitou odlučností žuly. Pohledově pak některé vrcholové části skal působí, jakoby byly odděleny od svého podkladu. Poměrně vzácně dochází při erozi horniny k vytvoření víceméně horizontální spáry, na které spočívá skalní blok tak malou plochou, že se může rozkývat. Tím se liší viklany od pseudoviklanů nebo skalních hříbů. Nejznámějším na Karlovarsku je viklan Dominik (přírodní památka Viklan vyhlášena v roce 1979 u obce Javorná).

Poměrně zřídka se na vrcholcích žulových skal můžeme setkat s dalšími zajímavými útvary – skalními mísami – oválnými miskovitými prohlubněmi na vodorovných plochách skal. V romantických představách našich předků jim byl často přisuzován rituální význam, i ony však vznikly působením přírodních sil.

Setkat se s viklanem, na kterém by byla ještě skalní mísa je tedy raritou. Přesto se v našem kraji takovým ukazem můžeme pochlubit. Při prohlídce skalní mísy v severní skupině skalních věží na Trousnické skále (949 m) v Krušných horách jsem zjistil, že je na malém viklanu. Jeho objem je odhadem menší než 0,5 m³ a lze jej mírně rozkývat tlakem jedné ruky.

Přes vrchol Trousnické skály byla v roce 2008 nově zavedena modře značená trasa KČT. Od původní trasy se odchyluje východně od Pajndlu (Tisovského vrchu) k Bílé skále, dále vede na rozcestí pod Vlčincem. Průchod přes vrcholové skály a mizející lesní pěšinou se značně liší obtížností od ostatních částí trasy.



- ▲ Severní věž na Trousnické skále, v popředí viklan se skalní mísou.
- Viklan v bočním pohledu.
Obě fotografie Stanislav Wieser.



▪ Nory břehulí říčních v pískovně Dřenice. Foto Přemysl Tájek.

Divočina za humny II – pískovny

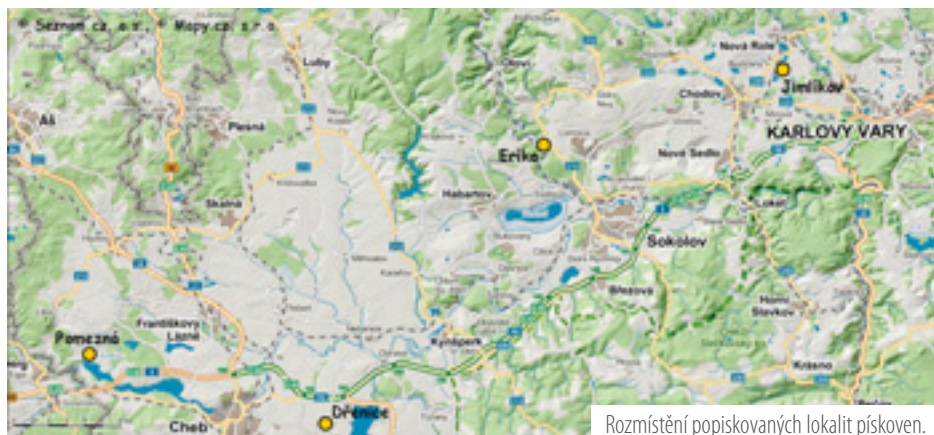
Jan Matějů, AOPK ČR Správa CHKO Slavkovský les a krajské středisko Karlovy Vary



Divočinu nemusíme vnímat jen jako neprostupný porost stromů a keřů. Naopak, s divočinou a zejména s tzv. „novodobou“ divočinou se můžeme setkat i na místech, která jsou jen málo zarostlá nebo dokonce téměř bez vegetace a přece plná zajímavého života. Řeč je o nej-různějších pískovnách a těžebních jílů a kaolinu.

V otevřených jámách pískoven a kaolinových lomů totiž vzniká prostředí, které je v okolní kulturní krajině jen velmi vzácné a na které jsou vázány specifické druhy

rostlin a živočichů. Jsou to především lomové stěny, několik metrů vysoké a téměř kolmé stěny tvořené nezpevněným substrátem. Podobné přirozeně vzniklé stěny bychom v naší krajině v minulosti našli v okolí větších nížinných řek. Avšak dnes se díky nepřeborným protipovodňovým opatřením s tímto jevem už téměř nesetkáme. Druhý typ prostředí představují plochy etází či dna lomů. Jejich povrch tvořený na živiny chudým minerálním podkladem bývá nerovný s řadou větších či menších



Rozmístění popiskovaných lokalit pískoven.



▪ Kaolinový lom a písčná "duna" u Jimlíkova. Foto Petr Krása.

prohlubní, které se dočasně či trvale zaplňují vodou. Další zvláštností tohoto prostředí je jen minimální vegetační kryt. Živinami chudé prostředí umožňuje růst jen několika odolným druhům rostlin a pravidelné přejezdy těžké techniky zarůstání také příliš nepomáhají. Také tenhle typ prostředí byl v minulosti také spjat s činností velkých řek. Podobné biotopy jako v pískovnách opakovaně vznikaly v širokých korytech řek na písčitých a štěrkových povodňových sedimentech.

Zjednodušeně lze říci, že pískovny a kaolinové lomy jsou

jakousi novodobou obdobou přirozených vodních toků. Konečně takové porovnání se v Karlovarském kraji přímo nabízí. Ty nejzajímavější pískovny a lomy totiž nalezneme nejčastěji podél řeky Ohře v sokolovské a chebské pánvi přibližně od Karlových Varů až do Pomezní.

Pískovna Pomezná

Na levém břehu řeky Ohře, poblíž osady Pomezná se nalézá dnes již opuštěná pískovna, kde se těžily nezpevněné třetihorní písky a štěrkopísky.

▼ Ropucha zelená (*Bufo viridis*), Jimlíkov. Foto Jan Matějů.

► Ropucha krátkonohá (*Bufo calamita*) má krátké zadní nohy, a tak neskáče, ale běhá. Foto Přemysl Tájek.





▪ Pískovna Erika. Foto Přemysl Tájek.

Na několik hektarů velké ploše vznikla mozaika několika větších vodních nádrží, louží jezírek a různě starých porostů dřevin, která poskytuje útočiště nejméně 11 druhům obojživelníků a 3 druhům plazů. Pravidelně se zde rozmnožuje například ropucha krátkonohá, jejíž vývoj se

obvykle odehrává v malých vysychajících nádržích, které nejsou příliš zarostlé vegetací a kde pulci nejsou vystaveni konkurenci jiných druhů či predaci ryb. Ropucha je sezónnímu prostředí dokonale přizpůsobena, snůšky klade jak na jaře tak i později během léta a vývoj pulců

▪ Saranče blankytná (*Spingonotus caeruleus*), pískovna Erika. Foto Přemysl Tájek.





▪ Vážka žíhaná (*Sympetrum striolatum*). Foto Martin Waldhauser.

v teplé mělké vodě trvá pouhých šest až osm týdnů. Ropuchu krátkonohou nejčastěji potkáme v noci, den tráví zahrabaná v písku. Její přizpůsobení otevřenému prostředí je tak silné, že zarůstání lokalit a zapojování vegetačního krytu zcela nesnáší a ze zarostlých lokalit mizí. V aktivních lomech a pískovnách takový problém nehrozí a v těch již opuštěných, jako například na Pomezí, se tento problém řeší pravidelnými ochrannými zásahy – likvidací náletových dřevin a umělým narušováním povrchu. Levnější variantou péče, kterou snad půjde v budoucnu využít, by byl občasný pojezd nějaké vyřazené vojenské techniky nebo terénních čtyřkolek. Kromě ropuchy krátkonohé byl na lokalitě zaznamenán například skokan ostronosý či čolek velký.

Pískovna Dřenice

Ropuchu krátkonohou najdeme i v pískovně a šterkovně Dřenice, která se nalézá u stejnojmenné obce na severním břehu přehrady Jesenice. Na velice ploše se tu střídají jak aktivně těžené části tak i plochy již vytěžené, postupně zarůstající, a samozřejmě i jezírka. V nich můžeme najít i naši největší žábu, skokana skřehotavého. Právě skokan skřehotavý je svým výskytem vázán na teplé oblasti a blízkost velkých vodních toků

a nádrží. Není proto divu, že v Karlovarském kraji ho zastihneme téměř výhradně v pánevních oblastech podél Ohře a větších přítoků. Skokan skřehotavý, jak jméno napovídá, není nijak tichý druh a teplých jarních nocí ho dokáže přehlušit snad jen rosníčka zelená, i tu si můžete v Dřenicích poslechnout. Vysoké stěny pískovny poskytují ideální prostředí jediné z pěti známých kolonií břehule říční v Karlovarském kraji. Koncem devadesátých let zde hnízdilo až 150 párů břehulí. Dnes je jejich početnost jen několik desítek, ale i přes to se jedná o největší populaci břehule říční v kraji. Mimochodem i čtyři zbývající kolonie hnízdí v lidmi vytvořených stěnách, hnízdění v kolmých březích Ohře bylo naposledy zjištěno v roce 1975 u Vrbové a Nebanic.

Jimlíkov a Božíčany

Od pískoven si nyní na chvilku odskočíme ke kaolinovým lomům. Ty jsou na Karlovarsku, vzhledem ke světové kvalitě zdejšího kaolinu, celkem hojné. Zajímavý komplex kaolinových lomů a zaplavených zbytkových jam a technických nádrží se nachází mezi obcemi Jimlíkov a Božíčany. Byť je zde na rozdíl od pískoven těžben substrát mazlavý a nasáklý, výsledek je, alespoň co se týče lokální biodiverzity, velmi podobný.



▪ Plavuňka zaplavovaná. Foto Jan Matějů.

Najdeme tu rosníčku zelenou, čolka velkého a obecného, skokana skřehotavého i ropuchu krátkonohou. Zdejší zajímavostí je početná populace ropuchy zelené, která je v ČR dosud relativně hojná, ale v Karlovarském kraji patří mezi nejzácnější druhy obojživelníků. Ropucha zelená, stejně jako ropucha krátkonohá, je dobře přizpůsobena životu v suchém prostředí s velkými výkyvy teplot. Mimo jiné se vyskytuje i ve stepích pouštích střední Asie, otevřené prostředí lomu ji tedy zcela vyhovuje. Ropuchu zelenou nejčastěji potkáme v noci, kdy se za teplých dubnových a květnových nocí samci ozývají melodickým hlasem, který připomíná cvrkání cvrčků, a lákají samice k páření. Kromě vzácných obojživelníků, zde bylo pozorováno i hnízdění břehulí a v rozlehlé rákosině odkalovací nádrže pravidelně hnízdí moták pochop. Lokalita je hojně navštěvována lidmi, tj jsem však nemíří za zajímavou faunou, ale za koupáním v průzračné vodě.

Pískovna Erika

Ve výčtu zajímavých lomů a pískoven z našeho kraje nesmí chybět bývalá pískovna Erika, která se nachází u silnice Kraslice – Sokolov, cca 2 km západně od obce

Lomnice. Dříve se zde těžil písek z třetihorních pískovců starosedelského souvrství, které je bohaté na fosilie třetihorní flóry. Ostatně zachovalé otisky řady druhů rostlin jsou zde doposud hojně nalézány. Pískovna hostí velmi podobnou faunu obojživelníků jako Dřenice a Pomezná, pro ochranu čolka velkého je pískovna Erika dokonce zařazena na seznam Evropsky významných lokalit. Také zde byla zaznamenána hnízdní kolonie břehulí, ale ta, kvůli postupnému zarůstání pískovny a erozi těžbou obnovovaných stěn, již před lety zanikla. Ze zajímavých druhů bezobratlých byl na lokalitě zjištěn výskyt saranče blankytné a vzácné vážky žíhané.

Asi největší zajímavostí pískovny je výskyt silně ohrožené plavušky zaplavované. Jedná se o droboučký druh plavuně, který roste výhradně na vlhkých místech s obnaženým minerálním substrátem, nejčastěji v horách na okrajích rašeliníšť. Její výskyt v bývalé pískovně je dobrým důkazem toho, že území po těžbě nejsou nevratně zdevastované plochy, které je třeba zavést hlínou a osázet stromy, ale že ponechány přirozenému vývoji mohou poskytovat útočiště i vzácným a ekologicky náročným druhům rostlin i živočichů.



- Rosničky díky svým přísavkám mohou lovit potravu i vysoko v korunách stromů. Chytají především hmyz a pavouky, které loví skokem s otevřenou tlamkou. Foto Přemysl Tájek.

O nálezu rosníčky zelené ve Slavkovském lese



Přemysl Tájek a Pavla Tájková, AOPK ČR Správa CHKO Slavkovský les a krajské středisko Karlovy Vary

Zářivě zelená rosníčka, připomínající svými velkými přísavkami na prstech spíše tropické druhy žab, působí v našich krajích trochu exoticky. Svým výskytem je vázána na teplejší oblasti České republiky, a proto nikoho příliš nepřekvapovalo, že v poměrně chladné krajině Slavkovského lesa nebyla nikdy zaznamenána. Ani intenzivní mapování obojživelníků probíhající ve Slavkovském lese v uplynulých pěti letech výskyt rosníček nepotvrdilo.

Víte-li jak na to, dá se výskyt rosníček poměrně snadno zjistit. Chce to jen být ve správnou dobu na dobře vytipovaném místě. Když se totiž samci rosníček rozhodnou koncertovat, je jen těžké je přeslechnout. Rosnička je totiž nejhlasitější evropskou žabou a její hlas bývá slyšet i na několik kilometrů. Zpravidla se ale ozývají až

po západu slunce, od května do července a zdaleka ne za každého počasí. Jako každý správný zoologický objev má tedy i náš nález rosníček zajímavý příběh a byla k němu zapotřebí nemalá dávka štěstí.

Když jsme se po půlnoci 28. května vraceli z monitoringu rosníček v NPR Soos, kde ten večer rosníčky vášnivě koncertovaly, rozhodli jsme se zkusit naše štěstí ještě na Černém rybníce u Dolního Žandova. Oči se nám ale klížily, a tak jsme si to cestou rozmysleli. U odbočky k rybníku nás ale přeci jen ještě tmavá silueta Slavkovského lesa svedla z přímé cesty do peřin. U rybníka jsme z přehrávače pustili hlas rosníčního samce, který měl vyprovokovat případného soka, a zaposlouchali se do tmy. Z rybníka se ozvalo pouze ostýchavé kváknutí zeleného skokana a v uších doznívaly tiché dozvuky skřehotavé nahrávky.



- Samci rosníček mají velký hrdelní rezonátor. Skřehotají zpravidla přichyceni na vegetaci nad vodou, a tak se jejich hlas dobře nese na velkou vzdálenost. Velký Luh na Chebsku. Foto Přemysl Tájek.

Nebo že by to přeci jen byly skutečné rosníčky? Oběma současně se nám najednou zdálo, že jsme kdesi v dálce za rybníkem přeci jen zaslechli tiché skřehotání. Zvuk na hranici slyšitelnosti přicházel ze směru od Podlesí, a tak jsme se plní nové energie vydali tímto směrem.

Za Podlesím bylo ale hrobové ticho, a tak jsme se rozpačitě vydali dál k Milíkovu. Sotva jsme vystoupili z auta, rosníčky se krátce ozvaly a pak přestaly. To jsme se ale už téměř najisto vydali do blízké písčiny, oblíbeného biotopu většiny našich obojživelníků. V písčince však bylo opět překvapivé ticho... Ve stráni nad Milíkovem jsme se tedy opět zaposlouchali do noci a vydali se po hlase do luk západně od Milíkova. Marně jsme si cestou lámali hlavu, odkud se tam rosníčky mohou ozývat. Záhadu jsme rozluštili až ve chvíli, kdy jsme stáli na hrázi malého zapomenutého polovypuštěného rybníčka. Z mělké vody se ozývali dva samci a nám se tak poprvé podařilo doložit výskyt rosníček v Chráněné krajinné oblasti Slavkovský les.

V návaznosti na tento objev se kolegové Jan Matějů a Vladimír Melichar vypravili v noci 4. června na severní okraj CHKO a našli 2 samce rosníčky v rybníce v areálu

zámeckého parku v Kamenném Dvoře.

Další výpravu za rosníčkami jsme podnikli 21. června. První námi vytipovanou vodní plochou byl drobný zeměnný rybníček u Těšova, kde jsme v předchozích letech zaznamenali neobvykle velké množství čolků. V cestě nám ale stála pastvina s obřím býkem, a tak jsme pustili nahrávku jen zpoza ohradníku. Rosníčky se sice neozvaly, ale protože býk napadal na nohu, rozhodli jsme se přeci jen se alespoň podívat, zda je rybník vůbec na vodě. Na hrázi jsme znovu pustili nahrávku a vida – jeden ochraptěný samec se přeci jen ozval! Další lokality toho dne předčily veškerá očekávání a rozluštili jsme i záhadu izolovaného výskytu rosníček ve Slavkovském lese: mnoho desítek volajících samců jsme našli na rybnících u Okrouhlé a jeden samec se dokonce ozýval i z návesního rybníka v Lipoltově. K nejbližším doposud známým lokalitám rosníček (Dřenice, Obilná) je to odtud již pár kilometrů, přestože v cestě stojí Jesenická přehrada a říčka Odava.

Výskyt rosníčky zelené v Karlovarském kraji byl až do nedávna znám pouze z Chebské pánve a navazujících částí Sokolovska. Za jižní hranici výskytu byl dlouho



- Rosnička dokáže měnit svou barvu v závislosti na barvě svého okolí. Setkat se tak můžeme s rosníčkami v nejružnějších odstínech zelené, ale i s šedými, šedobílými či hnědozelenými, jako je tato z Chebska. Foto Přemysl Tájek.

považován tok řeky Ohře a Odry s velmi malými přesahy u Kynšperka nad Ohří a Nového Hrozňatova.

V České republice je rosníčka častější především v jižních a východních Čechách a na většině Moravy, v podhorských a horských oblastech je vzácná. V souvislosti se zánikem přirozených biotopů a zvyšující se intenzitě hospodaření na rybnících (hnojení, vysoké rybí obsádky) rosníček ubývá, a tak u nás patří mezi zákonem chráněné živočichy zařazené do kategorie silně ohrožených. Proto jsme se pokusili podniknout něco pro ochranu nově objevených lokalit.

Dvě z lokalit v CHKO Slavkovský les (rybníčky u Těšova a Milíkova) jsou ve vlastnictví obce Milíkov, a tak jsme výskyt rosníček oznámili vedení obce. Spolu s panem místostarostou Iványm jsme lokality navštívili a setkali se s výjimečným pochopením. Bylo dohodnuto, že rybníček u Milíkova nebude oproti původnímu záměru využíván k chovu ryb a bude ponechán v přibližně stávající „žabí“ podobě. Zazemněný rybníček u Těšova by měl být

v letošním roce prohlouben za finančního přispění z Programu péče o krajinu zprostředkovaného Správou CHKO Slavkovský les. Několik málo desítek m² obnovené volné vodní hladiny by mělo umožnit vývoj většího množství pulců a posílení zdejší populace. Doufáme tedy, že se bude rosníčkám ve Slavkovském lese i nadále dařit, a že jejich populace díky aktivní ochranné péči i lidskému porozumění posílí.



- Zazemněný rybníček u Těšova, stav v květnu 2008. Foto Přemysl Tájek.



▪ Pohled do údolí řeky Ohře ze svahu ve Stráži nad Ohří směrem k Boči. Foto Petr Krása.

Přežije eskulap v údolí Ohře?

Radka Musilová, Zamenis o.s., Osvinov

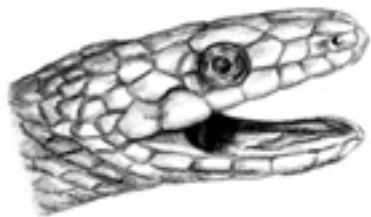


Setkání s hadem je pro většinu lidí nevšedním zážitkem. Svou roli v tom hraje jejich skrytý způsob života, obvykle nízká populační hustota v krajině i skutečnost, že málokdo hady cíleně vyhledává. Existují však místa, kde jsou setkání s hady na denním pořádku. Jedním takovým hadím rájem, kam se nyní společně vypravíme, je údolí řeky Ohře u Stráže nad Ohří.

O užovce stromové

Průlomové údolí řeky Ohře mezi Doupovskými a Krušnými horami patří k nejkrásnějším koutům naší země. Není tedy divu, že toto hluboce zaříznuté lesnaté údolí,

se strmými svahy a kamennými moři spolu s citlivě obhospodařovanou krajinou a rozvolněným venkovským osídlením, je domovem našeho nejvzácnějšího hada, užovky stromové (*Zamenis longissimus*), která je svým výskytem vázaná pouze na několika míst v ČR. Tato užovka se vyznačuje hnědou barvou hřbetu a jasně žlutou spodinou, dorůstá přes 150 cm a výborně šplhá. Odtud pramení její přezdívka stromová, ačkoli zrovna v Poohří se na stromech vyskytuje pouze vzácně. Nicméně obratně šplhá do podkroví hospodářských budov i domů. V údolí Ohře se jedná se o jednu z pouhých tří lokalit výskytu v České republice a zároveň o jedinou izolovanou populaci. A není to izolace zanedbatelná, neboť nejbližší výskyt tohoto hada je vzdálen více než 200 km! A jak vlastně tato izolovaná populace vznikla? V době před mnoha tisíci lety bylo v Evropě tepleji než dnes a řada teplomilných druhů svým areálem zasahovala daleko severněji. Užovka stromová se tehdy vyskytovala například i v Dánsku a severním Německu, jak nám dokládají fosilní nálezy. Při následném zhoršování klimatu druh ustupoval k jihu a pouze na mikroklimaticky příhodných lokalitách se udržel, například v údolí Ohře. A podařilo se mu zde přežít až do dnešní doby.



Užovka stromová. Kresba Jana Rolkové.

Podobně se užovka stromová udržela i na třech lokalitách v Německu a na jedné v Polsku, vždy v údolí řeky. Při návštěvě údolí Ohře však určitě neuniknete mýtům a legendám o zdejších vysazení užovky stromové hrabětem Buqoyem, rodinou Mattoniů nebo dokonce Němci za války. Tyto teorie vznikly v dobách, kdy byly poznatky o tomto tvorů pouze útržkovité a lidé si zdejší výskyt nápadného hada neuměli vysvětlit. Mezi lidmi se však informace o vysazení eskulapů (lidový název pro užovku stromovou) dodnes velmi snadno a rychle šíří. Nicméně důležitější než názory ohledně původu je bezesporu přístup místních lidí, kteří jsou na výskyt svých eskulapů patřičně hrdí a náležitě jej ochraňují. Běda tomu, kdo by snad chtěl hady ukrást nebo jim ublížit. Jen těžko se v naší společnosti, která zrovna neoplývá sympatiemi k těmto beznohým tvorům, dá věřit tomu, že vám místní lidé vyhrožují, že zavolají polici pokud toho hada okamžitě nepustíte. Přesně však s takovými příhodami jsem se potýkala v roce 2005 v počátcích svého výzkumu užovky stromové. V té době existovaly jen velmi sporé informace o současném stavu zdejší populace užovky stromové.

- Užovka stromová se ráda sluní ve vysekaném příkopu silnice a na hluk projíždějících aut je zvyklá. Kresba Jana Rolková.
- ▼ Jarní aktivita užovky stromové v podobě souboje dvou urostlých samců. Foto Karel Janoušek.

Výzkum

O pár let později jsou již naše údaje o užovce stromové v Poohří mnohem konkrétnější. Na základě mého systematického výzkumu pod záštitou Fakulty životního prostředí ČZU ve spolupráci s AOPK ČR (Dr. Vít Zavadil) a místními dobrovolníky (Karel Janoušek) lze konstatovat že, zdejší populace se rozkládá na ploše přibližně 8 km², čítá 400–600 jedinců a v posledních desetiletích prošla rapidním poklesem rozlohy i počtu jedinců. Příčinou je zejména změna způsobu hospodaření a zánik lokalit, ale i rostoucí civilizační tlak (doprava, zástavba) a rozšíření nepůvodních predátorů (mýval severní, norek americký).





▪ Záměrně zbudované líhniště užovky stromové v blízkosti zídky, která slouží jako zimoviště. Foto Radka Musilová.

Hlavním limitujícím faktorem pro tuto populaci je úspěšnost reprodukce, která velmi kolísá. Užovka stromová je vejcorodým druhem a v údolí Ohře již zdaleka nejsou teplotní podmínky pro inkubaci vajec optimální. Ke kladení vajec často využívá komposty či hnojiště, kde vývoji vajec napomáhá teplo z tlejícího substrátu. Nicméně vhodných míst ke kladení vajec v souvislosti se změnou způsobu hospodaření v krajině značně ubylo a v těch co zůstaly k dispozici je úspěšnost reprodukce nižší než 50 %. Několik chladných a deštivých inkubací neprosplívajících sezón spolu s dalšími negativními faktory může mít za následek zánik této jedinečné populace.

Podpora populace

Boj za záchranu populace užovky stromové začíná schválením záchranného programu na podzim roku 2008. Hlavními cíli programu je za prvé udržet užovku stromovou na stávajících známých lokalitách, dále pak rozšířit jejich rozlohu na další vhodná území (cílový areál záchranného programu má rozlohu 26 km²) a zvýšit početnost užovek stromových minimálně na dvojnásobek výchozího stavu. Prostředků k dosažení těchto cílů je celá řada, přičemž mezi nejdůležitější je zakládání a péče o líhniště, údržba a obnova vhodných úkrytů v krajině, např. zídek a kamenných snosů, osvěta a podpora místních obyvatel v aktivní ochraně druhu.

A jak si máte představit umělé líhniště pro užovku stromovou? Jedná se o dřevěnou ohradu o velikosti 3×6 m při výšce 1 m, která je vyplněna vhodným substrátem (koňský hnůj, kůra, seno, sláma, větve) a zajištěna pletivem, které zamezuje vniknutí predátorů. Obvykle nechybí ani informační cedulka a tmavé gumové pásy, pod nimiž se hadi rádi vyhřívají, a výrazně se tak zjednodušují sledování přítomnosti hadů na líhništi. A nejsou to

jen užovky stromové, které zde nacházíme. Líhniště jsou hojně využívána i ostatními plazy, z hadů nevíce užovkou obojkovou, nalezneme zde však i užovku hladkou a vzácně též zmiji obecnou. Z ještěřů zaznamenáváme nejčastěji slepýše křehkého, často však i ještěrku obecnou a živorodou.

Během posledních čtyř let byly v Poohří zbudovány dvě desítky takových líhnišť. Umísťována jsou volně v krajině, obvykle však v návaznosti na potenciální zimoviště druhu, tj. kamenné zídky, kamenné snosy, ruiny budov atd. V klimatických podmínkách údolí Ohře se mladé užovky stromové líhnou v září a někdy dokonce až říjnu a času na vyhledání zimoviště není nazbyt. Čím blíže k zimovišti je líhniště umístěno, tím větší je pro mláďata šance úspěšného přezimování. Mláďata užovky stromové měří při narození kolem 30 cm, váží kolem 9 g a jen těžko byste zde hledali podobu s dospělci. Výrazné žluté skvrny za hlavou připomínají spíše užovku obojkovou, jejich výrazné skvrnitý hřbet způsobuje to, že v pestrém podkladu se opticky ztrácí, což funguje jako strategie proti predátorům.

Závěrečný optimismus

A jak se realizace záchranného programu odráží v současném stavu populace? To je vzhledem ke krátkému časovému úseku obtížné hodnotit. Početnost populace bude možné hodnotit až za několik dalších let. Avšak rychlé osídlení obnovených lokalit a nových líhnišť spolu s nálezy novorozenců i přezimujících mláďat na těchto líhništích nám naznačuje, že zvolený způsob ochrany je vhodný a přináší kýžené ovoce. Izolovaná populace užovky stromové v Poohří je někdy označována jako herpetologický klenot naší země a lze jen doufat, že se nám její podání uchovat pro další generace.



▪ Odrostlá mláďata volavky popelavé na hnízdě. Foto Přemysl Tájek.

Rybožraví elegáni znovu hnízdí ve Slavkovském lese

Pavla Tájková a Milan Vojtěch, Mariánské Lázně

Volavka popelavá je pták nápadný nejen svou velikostí, ale i svými hlasovými projevy připomínajícími skřeky dávného ptakoještěra. Hnízda jsou velká a navíc tvoří početné kolonie. A přesto dokáží mistrně unikat lidské pozornosti!

V letošním roce se ornitologům podařilo objevit po několika letech hnízdní kolonii v oblasti Slavkovského lesa. Ačkoliv tato kolonie není zdaleka ukryta na nedostupném místě, tento objev by se nepovedl nebýt všímavé laické veřejnosti. Volavky však dobře ví, proč se chovat nenápadně. Pro svoji rybožravost jsou trnem v oku rybářům, a tak ani my nebudeme prozrazovat místo, kde zahnízdily.

V letošním roce bylo na lokalitě napočítáno úctyhodných 33 obsazených hnízd. Volavky zde hnízdí na vrcholcích vysokých smrků a borovic. Hnízda z klacků jsou v době mláďat téměř bílá od trusu a pod stromy se povalují světle modré skořápky vajec a zbytky potravy. Volavky nepatří mezi čistotné ptáky. V této době je v kolonii

velice rušno, neboť mláďata mezi sebou hlasitě bojují o přinesenou potravu. Volavky mívají 2–5 mláďat, která krmí menšími, většinou plevelnými rybami. Na vodních tocích jsou škody na rybách zanedbatelné, u rybníků se počítá s újmou 0,2 kg ryb na den. Volavky se však živí i plazy, obojživelníky, hmyzem a významně také hroboši. Naše populace jsou tažné, někteří jedinci u nás ale zůstávají celoročně. Zimují ve Středomoří, mohou však létat až do západní tropické Afriky, kde se také jednoletí ptáci zdržují po celý rok. K hnízdění dospívají až druhým rokem života a zůstávají většinou věrni svému rodišti.

Početnost volavek popelavých v posledních desetiletích mírně vzrůstá. Nejbližší známé kolonie jsou na Tachovsku, další nově objevená kolonie leží na Žluticku. Objevitelskou výzvu však zůstává volavka bílá, která se zejména v západních Čechách vyskytuje již řadu let a její stav se dokonce zvyšuje. Zahnízdění bílých volavek však zatím nikde v České republice nebylo prokázáno.



▪ Netopýr severní se od většiny našich ostatních druhů liší zlatavými konci chlupů na zádech. Foto Přemysl Tájek.

Seklovy Domky – největší kolonie netopýra severního v Čechách



Přemysl Tájek a Pavla Tájková, AOPK ČR Správa CHKO Slavkovský les a krajské středisko Karlovy Vary

Úkryty netopýrů si většina z nás spojuje s jeskyněmi, štolami či sklepy, zkrátka s podzemím, kde tito tvorové přečkávají zimu. Zimoviště netopýrů se tedy dají poměrně dobře předem vytipovat a poznatků o zimních zvycích tak máme na území našeho kraje již poměrně velké množství. Údaje o výskytu netopýrů v letním období jsou však stále velice sporé, přestože jsou pro ochranu netopýrů přinejmenším stejně důležité – nevhodné zásahy do letních netopýřích kolonií vedou k jejich úhynu stejně jako probuzení spících jedinců na zimovištích.

S úbytkem přirozených letních úkrytů, jakými jsou především dutiny ve starých stromech, vzala v posledních desetiletích většina našich netopýřích druhů zavděk úkryty v lidských stavbách – a tak máme my, netopýři

badatelé, i v tomto ohledu práci dosti usnadněnou. Stačí všímavost obyvatel a jejich ochota nám o svých netopýřích sousedech říci.

Za jeden velmi zajímavý objev tak vdčíme manželům Divišovým ze Seklových Domků, kteří nás zpravili o svých neobvyklých letních spolubydlících. Seklovy Domky je skupina převážně řadových domů asi 500 m jihozápadně od kláštera v Teplé. Za posledním z řadových domů již začínají louky, za humny je les a jen o kousek dál hned několik rybníků – a právě pro tuto výhodnou polohu si jej patrně netopýři vyhlédli. Zabydleli se za dřevěným obložněním u okna ve zvýšeném přízemí, tedy nezvykle nízko nad zemí.

Podívat se na netopýry jsme byli poprvé 17. června 2011.

Měli jsme přijet před půl desátou večer, přesně v tuto dobu prý netopýři začínají vyletovat. Díky všímavosti a zájmu Divišových jsme i věděli, že jich je přes 90. Ve stanovenou dobu jsme se tedy pohodlně usadili na židličkách na zahradě pod oknem a čekali. Přesně ve stanovený čas začali netopýři opravdu vyletovat, pěkně jeden po druhém, a tak se dali snadno spočítat. Během asi 15 minut vylétlo celkem 96 jedinců. Oč větší bylo naše nadšení, když jsme po výletu samic našli ve svitu baterky ve štěrbině za obložení několik desítek mláďat a k tomu zcela nečekaného druhu – netopýra severního!

Podle dostupných informací tvoří netopýři severní spíše méně početné kolonie a nález takto početné mateřské kolonie je zcela výjimečný. Bez nadsázky tak lze tvrdit, že kolonie netopýřů severních u Teplé je jednou z největších známých na území České republiky.

Podle slov majitelů zde netopýři sídlí již třetím rokem, a to díky odkrytí části prken u dřevěného obložení u okna, které chtěl pan Diviš před pár lety opravit. Mezitím se sem ale nastěhovali netopýři, kterých rok od roku přibývalo, a tak Divišovi od rekonstrukce časem upustili. Česká společnost pro ochranu netopýřů jim proto v letošním roce udělila ocenění za vzorové sousedské soužití – certifikát a památní plaketu „Náš soused netopýř“ s poděkováním od prezidenta společnosti, prof. Ivana Horáčka. Podle slov Divišových by si zde ale i bez uznání „netopýrářů“ své nepozvané hosty dál opatrovali – jsou rádi, že jim po večerech chytají obtížný hmyz.

Informace o tomto zajímavém nálezu proběhla na jaře letošního roku i v médiích, díky čemuž se nám ozvala řada dalších lidí, kteří mají na půdách, chatách apod. netopýry. Doufáme tedy, že další zajímavé poznatky po odhalujících zvyky a chování těchto stále mále poznanych nočních tvorů na sebe nenechají dlouho čekat...

Pozn.: Netopýři se u Divišových zabydleli i letos, napočítáno bylo 92 vylétujících samic.

- ▲ Netopýři severní ve štěrbině za oknem – spodní samice s malým (růžovým) mládětem na břiše.
- Odrostlejší mláďata netopýřů severních po výletu samic. Obě fotografie Přemysl Tájek.





▪ Norník rudý napíchnutý tuhým šedým na plot solární elektrárny. Foto Pavel Olbert.

Ťuhýk šedý a sluneční elektrárna

Pavel Olbert, Teplá a Pavla Tájková, AOPK ČR Správa CHKO Slavkovský les a krajské středisko Karlovy Vary



Sluneční elektrárna u Mrázova je možná ekologická, na pohled však nehezská, ničím zajímavá a plotem obehnaná stavba. Ovšem při bližším pohledu si může

pozorovatel všimnout pečlivě zavěšených drobných hlodavců na ostnatém drátě tohoto oplocení. Je to dílo ťuhýka šedého.

Ťuhýk šedý je známý tím, že si svou přebytečnou kořist napichuje na ostré trny nebo do vidlic různých druhů křovin (šípek, trnka). Že si k této své oblíbené vybere drátěný plot je jistě zajímavé a návštěvníkovi se naskýtá až absurdní pohled na demonstraci loveckého umění tohoto dravého pěvce.

Polští vědci přišli na to, že tato potrava slouží jedinci nejen jako zásobárna na horší časy, ale také k získávání samiček. Že by platilo moudré pořekadlo „Láska prochází žaludkem“? Čím větší kořistí totiž sameček poctí samičku při námluvách, s tím větší ochotou se mu samička oddá. A neplatí to pouze pro hnízdní partnerky. Sameček



Kresba Kerli Toode, Estonsko.



- Ťulovky ťuhýka šedého od Mrázova — horní foto tučná larva, dole ještěrka živorodá. Foto Pavel Olbert.

používá kořist jako dárek také pro získání svolnosti „mileneček“ tedy samiček z jiného páru. Pověry o neotřesitelné věrnosti ptačích párů vzaly za své již s rozvojem genetických metod. Jak už to tak bývá, milenky jsou na obdarování daleko náročnější, a tak je musí sameček ťuhýka obdarovat čtyřikrát výživnější potravou než svou hnízdní partnerku. Ale není divu. Nevěrnice riskuje rozvod se svým hnízdním partnerem, a tak se jí musí zálety vyplatit. Nepřipomíná Vám to něco?

Poděkování patří Martinu Klepalovi za kontrolu přibývajících hlodavců a Pavlu Priškinovi za bystré oko při pozorování přírody.

Literatura:

Literatura: Tryjanowski P. & Hromada M. (2005): Do males of the great grey shrike, *Lanius excubitor*, trade food for extrapair copulations? *Animal behaviour* 69: 529–533.

KRÁTKÉ ZPRÁVY

V průběhu jara proběhlo na Správě CHKO Slavkovský les několik zajímavých akcí pro veřejnost. Již tradiční večerní blok přednášek přilákal mnoho desítek posluchačů k příjemnému posezení, při němž se dozvěděli o cestovatelské pouti po jihovýchodní Asii, ale také o našem kraji a jeho památkách, rozhlednách a minerálních pramenech. Samozřejmě velký zájem výletníků vyvolaly každoroční jarní exkurze pro veřejnost za obojživelníky, koniklecí, orchidejemi, sysly či hadcovou květenou.

Koncem června, v čase školních výletů, proběhla na Správě CHKO Slavkovský les pětidenní akce nazvaná Týden pro školy. Přírodovědný program byl přizpůsoben věku dětí tak, aby se hravou formou dozvěděly o zajímavostech zdejšího kraje. Pro velký zájem škol tato akce, která se letos konala poprvé, najde své místo v kalendáři i na konci příštího školního roku.

Letos poprvé bylo možno on-line sledovat hnízdění čápů v Teplé. Čápi zde pravidelně hnízdí již mnoho let na komíně pivovaru. Díky kroužkování víme, že jeden z rodičů je již 12 let starý a pochází z Lokte (okres Benešov) ne daleko Želivské přehrady. Usídlil se tedy celých 165 km od rodného hnízda. Letos také proběhlo kroužkování a křtění mláďat, u kterého se sešlo kolem 300 diváků. Čápata byla pojmenována Pivovárek, Tepeláček a Amálka.

Kolonádu u Ferdinandova pramene v Mariánských Lázních si oblíbili nejen lázeňští hosté, ale také čáp černý, který sem pravidelně zalétá mezi 6.00 a 7.30 ranní. Důvodem není ranní promenáda, ale občerstvení, které poskytuje Ťšovický potok. Tak blízko mezi lidi si totiž ostatní rybožraví predátoři jen tak netroufnou, a tak je pohoštění potoka k dispozici pouze tomuto odvážnému jedinci. U čápa černého, který hnízdí hluboko v lesích, je takovéto chování velice nevhodné. Možná jsme svědky počínající tzv. synantropizace čápů černých — tedy procesu, kdy zvířata ztrácejí plachost a začínají žít v blízkosti lidí. Tak to známe například u čápa bílého.

Tip na výlet – Myší a Srnčí pramen

Alexandra Hrušková, AOPK ČR Správa CHKO Slavkovský les a krajské středisko Karlovy Vary



▲ Myší pramen. Foto Alexandra Hrušková.

► Mapa pramenů se znázorněním nové vyznačených turistických tras (červeně).

Šumné lesy mezi Mariánskými Lázněmi a obcí Valy ukrývají hned dva nově opravené výletní cíle. Pokud vás láká po dlouhé procházce lesem svažít hrdlo čerstvou pramenitou minerální vodou, vydejte se k nově zpřístupněným pramenům – Myšímu a Srnčímu. Vyčistili, opravili a nově zastřešili je členové Českého svazu ochránců přírody Kladská ve spolupráci se Správou CHKO Slavkovský les.

Tyto prameny na vás čekají přibližně po hodině chůze

po asfaltové cestě od zimního stadionu v Mariánských Lázních, ze které jsou zřetelně značeny odbočky k oběma minerálkám (viz mapa).

K Myšímu prameni navíc vede i kratší cesta od železničního mostu ve Valech. Také odtud až na místo vás povede nově značená turistická cesta. Minerálka o teplotě 8 °C je jímána v hloubce 55 cm do oválného dutého kmene. U pramene vám poskytne stín zastřešená horská lavice, kterou zde postavili pracovníci Lesů ČR, s. p., Lesní správy Toužim. Srnčí pramen najdete o malý kousek cesty dále, asi po pěti minutách chůze po asfaltce směrem ke Králi smrků (viz mapa). Z cesty už z dálky uvidíte odbočku do lesa – turistické značky vás po dalších pěti minutách bezpečně dovedou k minerálce. Tato pramenitá voda má teplotu 8 °C a je jímána v hloubce 70 cm do dutého kmene. Od Srnčího pramene je značena cesta k Aleji Svobody, kudy lze dojít zpět do Mariánských Lázní. Zaposloucháte-li se do okolních zvuků lesa, uslyšíte kromě šumění pramene také pískání káně lesní, která obývá zdejší lesy. Při putování po nových lesních studánkách už tedy zbývá jen osvěžit se chladivou minerální vodou a vychutnat její lahodnou chuť!



▪ Myší pramen. Kresba Jana Rolkové.

Údaje o teplotách vody pramenů a hloubce jímání převzaty z práce Jiřího Míloty a Jaromíra Bartoše (Průvodce po minerálních pramenech – IV. Minerální prameny Slavkovského lesa).



▪ Detail květu kruštíku ostrokvětého. Foto Přemysl Tájek.

Perspektivy skrytých druhů aneb nejistá existence kruštíku ostrokvětého



Oldřich Bušek, Karlovy Vary

Ještě před čtyřiceti lety se z území bývalého Československa uvádělo pouhých pět zástupců rodu kruštík (*Epipactis*), ovšem dnes se jen na území České republiky vyskytuje druhů sedmáct. Takový enormní nárůst počtu rozpoznaných a následně objevených druhů přinesl v posledních desetiletích zvýšený zájem botaniků o tento systematicky komplikovaný rod orchidejí.

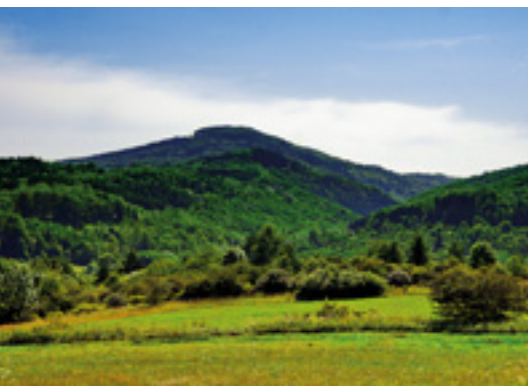
Kruštíky, které se poněkud lišily od jiných, mně známých a poměrně hojných kruštíků širolistých (*Epipactis helleborine*), jsem našel v údolí Pstružného potoka nad bývalou obcí Mlýnská u Svatoboru v Doupovských horách v osmdesátých letech 20. století. Už tehdy padlo podezření, že by se mohlo jednat o nově rozpoznávaný druh kruštík ostrokvětý (*Epipactis leptochila*), ovšem tehdejší

stav poznání rodu u nás a dostupná literatura toto určení nemohly potvrdit. Kolega z Karlovarského muzea, kterému jsem přinesl ukázkou květu z tehdy téměř nepřístupného vojenského prostoru jen pokrčil rameny a řekl: „Tohle ti u nás asi nikdo neurčí ...“

Za pomoci nejnovější literatury se mi v červenci 2011 konečně podařilo rostliny z lokality determinovat. Populaci tvoří směs dvou druhů – kruštíku širolistého a kruštíku ostrokvětého. Jediným exemplářem byl zastoupen také kruštík modrofialový (*Epipactis purpurata*).

Správnost určení rostlin potvrdil při společné návštěvě lokality dr. V. Vlačíha, omyl v určení vyloučil na základě zaslaných fotografií i p. P. Batoušek, který se studiem kruštíků systematicky zabývá.

Lokalita kruštíku ostrokvětého v Doupovských horách je druhou, event. třetí evidovanou v Česku, přičemž první nálezy pocházejí z Českého středohoří z let 2008 a 2011.



Stanovištěm rostlin v Mlýnské je zapojená, stinná, více než stoletá květnatá bučina s roztroušenými drobnými skalními výchozy a akumulacemi čedičových balvanů. Keřové patro v porostu vyvinuto není, zapojení bylinné etáže je velmi proměnlivé. Kruštíky se vyskytují hlavně na strmém svahu jihozápadní expozice, v menším počtu také při jeho patě, na šterkových sedimentech nivy Pstružného potoka, v místech s nízkou pokryvností bylinného patra. Zdá se, že hlavní stanovištní charakteristikou je zde – díky uzavřenému korunovému patru bučiny – především vyrovnanost teplotních a vlhkostních poměrů. Ta je charakteristická právě pro druhy se suboceánským typem rozšířením, mezi něž kruštík ostrokvětý patří. Rostliny jsou v lokalitě roztroušeny nepravidelně na ploše větší než 3 ha, celkový počet jedinců kruštíku ostrokvětého zde se vyskytujících odhadují na 30–50. Neodbytně se vnučuje otázka, jaká je další perspektiva právě objeveného naleziště tohoto kriticky ohroženého druhu naší flory.

Lesní porost je už v mýtním věku a pouhý pohled na pruhy smýcených bučin na Pustém zámku („sjezdovky“) dává tušit, jaký by mohl osud i této lokality.

Porosty bučin jsou jedním z předmětů ochrany evropsky významné lokality Hradiště, která zaujímá podstatnou část Doupovských hor. Kromě vlajkových druhů tohoto biotopu, jakými jsou např. áron plamátý, čáp černý nebo dokonce rys ostrovid, v nich nachází útočiště celá řada jiných, nenápadných a mnohdy dosud i neobjevených, skrytých druhů.

Nález kruštíku ostrokvětého v Doupovských horách je toho zářným příkladem.

Doufejme jen, že ze seznamu flory Doupovských hor tento druh nezmizí tak náhle, jako se v něm objevil.

Literatura:

Batoušek P. (2005): Klíč k určování druhů rodu *Epipactis* ZINN rostoucích na území České republiky. Ročník 35:1-64

Hejný S. et Slavík B. [eds.] (2010): Květena České republiky. 8. Ed. Academia Praha, 712 p., 104 tab., 1 photo color.

Young D. P. (1962): Studies in the british *Epipactis*. V. *Epipactis leptochila*; with some notes on *E. dunensis* and *E. muelleri*. *Watsonia* 5 (3).

<http://flora.nhm-wien.ac.at/Seiten-Gattungen/Epipactis.htm>

<http://www.guenther-blaich.de/artlist.php?par=Epipactis+leptochila&xxx=artlistArt95-V---1nA11#label>

▲ Masiv Pustého zámku od západu. Foto Petr Krása.

◆ Kvetoucí kruštíky v bučině u Mlýnské v Doupovských horách. Foto Přemysl Tájek.



▪ Nakládání beden s Kyselkou na koňské povozy, rok 1888.

Heinrich Mattoni, karlovarský vývozce minerální vody

Stanislav Burachovič, Muzeum Karlovy Vary



V půli letošního června (2012) navštívil Kyselku pravuký zakladatele slavné firmy „Mattoni“ Heinricha Mattoniho. Tento emeritní vysokoškolský profesor žije v Kalifornii, je mu 84 let a jmenuje se Rudolf Mattoni. Shlédl také velkou výstavu „Hvězdné nebe nad Kyselkou“ v Muzeu Karlovy Vary, jež se mu velmi líbila. Svědčí o tom jeho pochvalný zápis v návštěvní knize.

Obchod měl v krvi aneb Mattoniho předkové

Mattoniho předkové pocházeli z Itálie. Zakladatelem karlovarské linie rodu Mattoniů byl obchodník Ottavio (Ottavio) Mattoni, narozený roku 1663 v italském městě Susino v regionu jezera Como. Jako obchodní cestující se roku 1693 usadil v proslulých lázních Karlových Varech, kde provozoval obchod s jižním ovocem. Potomci Ottavia Mattoniho byli vesměs znamenití karlovarští cínaři a obchodníci smíšeným a tkalcovským zbožím. V souvislosti s celoevropským úpadkem cínařství, jež bylo kolem

roku 1830 nahrazeno porcelánovým průmyslem, poslední z rodu Karl Mattoni zděděného cínařského řemesla zanechal a věnoval se obchodu s textilním zbožím. Z manželství Karla a Marie Theresie Voigtové vzešel syn Heinrich, který proslavil karlovarskou větev rodu Mattoni nejvíce a stal se svého času nejslavnějším exportérem minerální vody v zemích rakouského mocnářství.

Dětství a mládí

Heinrich Kaspar Mattoni se narodil 11. srpna 1830 v Karlových Varech. Navštěvoval základní školu v rodných Varech a 2 třídy tzv. Hlavní školy (Hauptschule) v Lokti. Obchodní praxi získal dvanáctiletým působením u různých podnikatelských firem v Praze, ve Vídni a v Hamburku. Řadu let byl mladý Mattoni obchodním cestujícím. Během svých vandrovnických let poznal ekonomické, sociální a kulturní poměry v celé Evropě, čehož dokonale využil při své pozdější obchodní činnosti.



HEINRICH VON MATTONI

- Císařský rada
- c. k. dvorní dodavatel
- regenerátor rakouského zřídelního rozesílatelství
- velitel karlovarského střeleckého spolku
- majitel lázni Kyselka
- majitel Alžbětiniých solných lázní a hořkých minerálních pramenů v Budapešti
- majitel minerálního závodu v Soosu
- zakladatel karlovarské spořitelny a četných dobročinných organizací
- čestný hejtmán a zakladatel karlovarského dobrovolného hasičského spolku
- emeritní prezident chebské obchodní a živnostenské komory
- emeritní městský radní a zástupce starosty
- čestný člen mnoha spolků
- vyznamenání terstské výstavy za nejlepší minerální vodu
- držitel rytířského kříže knížete Lippe-Schaumburg

Exportér minerální vody

V roce 1857 si Heinrich Mattoni se svým švagrem Fritzem Knollem na 10 let (1857–1866) pronajal export karlovarské minerální vody. Tělem a duší obchodu se stal Heinrich Mattoni. Měl úžasný obchodní talent a byl geniálním mistrem reklamy. Četnými obchodními, dnes bychom řekli marketingovými, cestami po celé Evropě dokázal během doby pronájmu ztrojnásobit odbyt karlovarské zřídelní vody. Úspěšným prodejem minerální vody Mattoni získal solidní provozní kapitál pro další rozšíření své podnikatelské činnosti.

Od 1. ledna 1867 si kromě expedice karlovarské vody na 10 let pronajal také export minerální vody z tzv. Ottova pramene v lázních Kyselka. Ty tehdy patřily hraběti Johannu z Neubergeru. I tento pronájem se pro Mattoniho stal velkým obchodním úspěchem. Roku 1873 si Mattoni kysibelské panství a vývoz kysibelské vody zakoupil od hraběte Hermanna Czernina (Černína) z Chudenic. Stal se tak výhradním vlastníkem Kyselky a všech pozemků a minerálních pramenů v okolí. Počínaje rokem 1873 začal Mattoni kysibelskou minerální vodu do té doby známou pod názvem „König Otto Quelle“

expedovat pod novým obchodním označením „Mattonis Giesshübler“. Čilou obchodní politikou dokázal zajistit prodej Kyselky po celé Evropě a dílem také v zámorí.

Lázeňství

Mattoniho investiční péči se Kyselka v krátkém čase stala oblíbeným lázeňským a turistickým místem nadregionálního významu. Vznikly tu moderní stáčírna minerální vody, celá řada nových lázeňských budov, vodoléčebný ústav, kolonáda, lesní promenády s vyhlídkami a rozhlednou, jakož i četná technická zařízení jako lanová kolejová zdviž pro transport lahví, výroba lahví, bednárna, stáje pro povozy aj.

V roce 1870 byl Mattoni jmenován c. k. dvorním dodavatelem minerální vody. Kromě vývozu vody začal vyrábět vedlejších zřídelní produkty (rašelinná sůl, železitý a rašelinný léčivý extrakt, zřídelní mýdlo, zřídelní pastilky aj.). Dne 1. ledna 1872 Mattoni koupil získal rašeliníště Soos u Františkových Lázní. Rašelinu začal strojově dobývat a od roku 1879 exportovat pro lázeňské účely do Karlových Varů. V lokalitě Soos Mattoni vybudoval továrnu na výrobu rašelinné soli.



▪ Inhalační pavilon v Kyselce, kolem roku 1885.

Úspěchy za hranicemi

Filiálky svých prodejen minerální vody Mattoni zřídil roku 1865 ve Vídni, roku 1872 ve Františkových Lázních a roku 1876 v Budapešti. V téže roce zakoupil v Budapešti také prameny hořké minerální vody a začal je stáčet a o pět let později získal i luxusní Alžbětiny solné lázně v Budapešti.

Roku 1883 Mattoni zrušil se svou firmou spjatý expediční podnik v Karlových Varech a plně se věnoval rozvoji exportu minerální vody z Kyselky a Budapešti. O rok později, dne 6. ledna 1884, zřídil pro své zaměstnance v Kyselce institut nemocenské pokladny, což byl ve své době velmi pokrokový sociální počín.

Další obchodní aktivity

V roce 1892 Mattoni zakoupil v Karlových Varech dům Fregatta na Tržišti a o čtyři roky později v něm zřídil na svou dobu moderní obchod s firemní produkcí.

Roku 1894 Mattoni v Kyselce vybudoval moderní

elektrárnu. V témže roce z vlastních prostředků započal stavět lokální železniční trať z Vojkovic nad Ohří do Kyselky. Její slavnostní otevření se konalo dne 26. ledna 1895. Dráha významně urychlila a také zlevnila vývoz Kyselky. Plánoval rovněž stavbu železniční tratě z Karlových Varů do Kyselky, ale z realizace nakonec sešlo.

V letech 1897 až 1898 byla v Kyselce vystavěna honosná kolonáda Ottova pramene. V roce 1906 byla firma Heinrich Mattoni změněna na rodinnou akciovou společnost.

Přední evropský obchodník

Heinrich Mattoni se v krátkém čase vypracoval na předního evropského experta na produkci a prodej minerálních vod a zřídelních výrobků. Byl členem četných celoevropských oborových grémií. Kolem roku 1900 dokonce vydával vlastní oborový věstník zvaný „Correspondenz Mattoni“, který publikoval aktuální novinky vztažené k minerálním vodám, lázeňství, marketingu a balneotechnice.



- Vzácná etiketa Mattoniho kyselky z roku 1874.

Zboží firmy Heinrich Mattoni bylo prezentováno na všech dobových světových výstavách v Evropě i v zámoří, kde získalo řadu vysokých vyznamenání. Za své mimořádné zásluhy o rozvoj průmyslu a obchodu v Rakousko-Uhersku byl Heinrich Mattoni roku 1878 císařem Františkem Josefem I. jmenován císařským radou a o deset let později dne 27. října 1889 ho pozdvihl do dědičného šlechtického stavu, takže Mattoni ke jménu získal přídomek

„Edler von“. Během svého života Mattoni získal velké množství ocenění, titulů a vyznamenání.

Kolem roku 1910, v roce Mattoniho úmrtí, firma „Heinrich Mattoni AG“ ve všech svých provozech zaměstnávala kolem 60 úředníků a 500 zaměstnanců.

Závěr života

Manželkou Heinricha Mattoniho, která mu celý život stála věrně po boku, byla Wilhelmina von Mattoni, rozená Knollová. Roku 1908 slavili manželé zlatou svatbu a k této příležitosti mu byl udělen komturský kříž řadu Františka Josefa. Mattoni byl také poctěn udělením českého občanství města Karlových Varů. Roku 1898 byla po Mattonim v Karlových Varech nazvána ulice.

Slavný a zámožný evropský exportér minerální vody zemřel v Karlových Varech ve své vile Mattonihof dne 14. května 1910. Jeho pohřeb v Karlových Varech byl velkolepý a svědčil o mimořádné oblibě zesnulého. Po Heinrichově smrti se obchodu ujali Mattoniho synové, komerční rada Leo Edler von Mattoni a obchodní komorní rada Heinrich Edler von Mattoni.



- Stříbrná medaile k 70. narozeninám Heinricha Mattoniho, rok 1900. Všechny obrázky k článku ze soukromého archivu autora.



- Láhev s vylitým názvem minerálky užívaná na konci 19. století.

Historie stáčení minerální vody v obci Prameny

Jan Lebl, Muzeum Prameny



Nové neúspěšné pokusy o zbudování stáčírny minerálních vod v obci Prameny (dříve Sangerberg) u Mariánských Lázní a jejich důsledky jsou dnes všeobecně známy. Málokdo však ví, že zdejší minerálky byly, tenkrát úspěšně, stáčeny již v druhé polovině 19. století.

V roce 1870 je po mnohých analýzách minerálních pramenů a dlouhém plánování postaven léčebný dům a v jeho bezprostřední blízkosti jsou k veřejnému lázeňskému využívání upraveny tři prameny. Jednalo se o pramen Rudolfův, Giselin a Vincentův. Ve stejný rok se zřejmě také začíná psát historie jejich stáčení. Dnes nemůžeme s určitostí říci, zda se stácel pouze pramen Rudolfův, jediný přímo doložený, nebo i ostatní dva. Minerálka byla vždy pojmenována pouze obecně s označením místa vzniku – Sangerberger.

Jak uvádí významný vídeňský chemik V. Kletzinsky, byla voda z Rudolfova i Giselinova pramene vhodná k mísení s lehkým vínem, které pak získalo lepší osvěžující chuť. To také prý pomáhalo léčivým účinkům. Tento nápoj profesor Kletzinsky doporučuje ke každodennímu pití, prý pomůže proti bledosti, dokonce však rozptýlí i hypochondrické a hysterické rozmary.

- Porcelánové patentní uzávěry na láhve s oblíbenou limonádou.



- Etiketa na láhve zdejší kyselky užívaná zřejmě na počátku 20. století. Všechny fotografie Jan Lebl.

Lázeňský lékař Dr. Felix Urbaschek zaznamenává, že minerální vodu lze s úspěchem mísit s ovocnými sirupy a práškovým cukrem. Tak vzniká velmi oblíbená „Sangerberger Sauerbrunn Limonade“ (Sangerbergská kyselková limonáda), která se stácela již do klasických typizovaných lahví s porcelánovým patentním uzávěrem. Její výroba je doložena i v období první republiky.



Jelikož lázně včetně pramenů byly od roku 1870 do roku 1905 majetkem „Lázeňské společnosti“ (Badegesellschaft), kterou tvořili úspěšní a velmi bohatí obchodníci, byla zajištěna i potřebná kvalita stáčení. Jediným problémem tak byla odlehlost místa. V lednu roku 1872 byla zprovozněna železniční trať spojující Cheb s Plzní s pokračováním na Vídeň nebo na Prahu. Od té doby se láhve se zdejší minerálkou vozily jen na nádraží v Lázních Kynžvart, tehdy pojmenovaném „Königswart-Sangerberg“. Když byla v roce 1898 otevřena trať vedoucí přes Bečov, vozily se láhve na tamní nádraží.

Dr. J. Danzer, první lázeňský lékař, se v roce 1872 zmiňuje, že lahve s Rudolfovým pramenem jsou rozepisovány do celého světa a voda se těší velké oblibě. Dokonce ji praktičtí lékaři ve Vídni předepisují jako léčebnou kúru pro své pacienty. První rok stáčení je tak rozesláno přes 15 000 lahví.

Minerální voda byla zřejmě po celou dobu působení „Lázeňské společnosti“ (1870–1905) stácela do skleněných lahví s vylitým názvem „Sangerberger

- Porcelánové patentní uzávěry na láhve s oblíbenou limonádou.

Mineralwasser“ (Sangerbergská minerální voda) o objemu 0,3, 0,6 a 1,3 litru. Láhev byla opatřena uzavěrem vytvořeným tehdejšími nejmodernějšími metodami. Hrdlo bylo nejprve pečlivě uzavřeno korkovou zátkou, která se po přesmolení zakryla cínovým krytem. Tento postup zamezil znehodnocení minerálky během dlouhé přepravy. Láhev byla také opatřena papírovou etiketou s datem stáčení.

Každý, kdo měl o léčivou vodu zájem, si ji mohl jednoduše objednat. Z tohoto důvodu také vznikl přesný ceník, ve kterém byla uvedena i výše balného. Z ceníku zveřejněného v 70. letech 19. století také vyplývá, že byla možnost objednat 25, 50 či 100 kusů lahví. Při odběru větším než 100 kusů byla započítána 10 % sleva. Jelikož přeprava byla zajištěna železnicí, nebrala na sebe „lázeňská společnost“ odpovědnost za poškození ani rozbítí lahví.

V roce 1905, kdy se novým majitelem lázní stal pan Karl Hinke z Mostu, je uváděna možnost rozesílky minerálních vod v lahvích o objemu půllitru či jednoho litru.

Stáčení i přes několik změn majitelů a následný úpadek samotných lázní pokračovalo až do odsunu německých obyvatel v roce 1945. Pan Ladislav Stauner uvádí, že při návštěvě obce v období Vojenského újezdu Prameny

v 50. letech viděl pod přístřešky v areálu bývalých lázní vyskládaný spousty prázdných lahví. Vojáci do nich prý s oblibou střídali ze svých samopalů.

Stáčírna samozřejmě musela mít i své zázemí, kde se provádělo nejen vlastní stáčení, ale také zátkování lahví a následně jejich skladování. Dle historických fotografií léčebného domu zjišťujeme, že jsou u něj blíže neidentifikované dřevěné přístavby. Ty byly ve 30. letech 20. století přestavěny, a tak vedle léčebného domu vznikla větší zděná stavba. Jelikož se v oblasti okolo minerálních pramenů nenacházely jiné podobné objekty, lze se domnívat, že zázemí stáčírny bylo právě tam.

Do dnešních dnů se o stáčení zachoval jen zlomek informací. V průběhu devastace obce zanikl nejen léčebný a lázeňský dům, ale byly poškozeny i jímky všech tří minerálních pramenů.

Literatura:

Danzer J.: Die Sangerberger Heilquellen in der Nähe von Marienbad. Vydáno nakladem vlastním, Zatec 1872. 4. rozšířené vydání.

Urbaschek F.: Prospekt der Wasser-Heilanstalt und des Klimatischen Curortes Sangerberg. Vydáno nakladem vlastním.

Sangerberger Badegesellschaft: Prospekt der Kur- und Bade-Anstalt Sangerberg. Vydáno nakladem vlastním, Sangerberg 1895

Koubek F.: Ze vzpomínky pamětníka na těžbu na Kladské. Hamelika Dr. Hammer A.: Dr. Hammer'sche Kuranstalt Bad Sangerberg Vydáno nakladem vlastním, 1905

Kde můžete časopis Arnika koupit?

Aš: Muzeum Aš, Mikulášská 3; **Bečov nad Teplou:** Infocentrum, Nám. 5. května 13; **Františkovy Lázně:** Městské muzeum Františkovy Lázně, Dr. Podhoreckého 8; **Cheb:** Krajské muzeum Cheb, Nám. Krále Jiřího z Poděbrad 493/4; Turistické infocentrum, Nám. Krále Jiřího z Poděbrad 33; **Chodov:** Informační centrum, náměstí Míru 39; **Karlovy Vary:** AOPK ČR středisko KV, Bezručova 8; **Kraslice:** Kulturní a informační centrum, Nám. T.G.Masaryka 1782; **Mariánské lázně:** Městské muzeum ML, Goethovo nám. 11; Správa CHKO Slavkovský les, Hlavní 504; KIS Mariánské lázně, Hlavní 47/28; **Ostrov:** Informační centrum, Mírové nám. 733; **Sokolov:** Krajské muzeum Sokolov, Zámecká ulice 1; Sokolovské infocentrum, Náměstí budovatelů 655; **Teplá:** Papír–hračky Radová, Husova ul. 185.

Objednejte si další čísla časopisu na dobírku!

Staňte se naším pravidelným čtenářem. Objednejte si časopis e-mailem na cev@slavkovskyles.cz nebo telefonicky na číslo 776 016 129. K ceně časopisu se připočítává poštovné dle aktuálních sazeb České pošty a. s.



▪ Kříž Mezirolí v r. 1983 po ukončení rukopisu katalogu. Foto Stanislav Wieser.

Třicet let katalogu kamenných křížů v Západních Čechách

– úvod k seriálu příběhů spojených s některými starými kříži v našem kraji

Stanislav Wieser, Karlovy Vary

V letošním roce uplyne již 30 let od vytvoření prvního českého katalogu starých kamenných křížů v severozápadních Čechách. Zprávu o tomto katalogu, který jsem zpracoval v roce 1982 pro Karlovarské muzeum, podal Dr. S. Burachovič v Arnice č. 4 /24 z roku 1983.

Proč mě napadlo zpracovat katalog, který zobrazuje kříže fotograficky i topograficky?

Od svých mladických let jsem při cestování nahodile vídal některé primitivně opracované kamenné kříže. Teprve od roku 1973 po spatření takového kříže v polesí Pirka u Teplé jsem začal pátrat, co je známo o tomto a dalších

podobných křížích. Dostal jsem se ke článkům v časopisech Die Erzgebirgs-Zeitung a Unser Egerland autora Franze Wilhelma. Potom jsem si vypůjčil v Karlovarském muzeu katalog Die alten Steinkreuze in Böhmen und im Sudetengau, sepsaný v roce 1940 Walterem von Dreyhausenem. Nikde jsem nenašel zmínku o kříži v polesí Pirka, ale získal jsem údaje o množství míst, kde mohly takové kříže stát.

Při hledání v terénu jsem si uvědomil, jak důležité je znát obrazem zachycenou podobu kříže a jeho stanoviště dané orientačním nákresem, nejen stručným popisem.



▪ Stanoviště kříže u Mezirolí v r. 2012. Borovice byly pokáceny při stavbě elektrovodu. Foto Stanislav Wieser.

Pro fotografování bylo lákové sugestivní tvarování křížů a jim příbuzných křížových kamenů. Každý jsem snímал z lícní i rubové strany a celkovou situaci jsem zachycoval v širším záběru. Snažil jsem se v něm vystihnout charakteristické okolí místa. Ručně kreslené plánky jsem umísťoval na list se strojopisným popisem objektu, pro který byla prioritní obrazová dokumentace fotografiemi nalepenými na dalších listech. Do plánku jsem vždy zakreslil směr a úhel záběru dokumentačních snímků. K objektům obsaženým v Dreyhausenově katalogu jsem uváděl odkazy.

Přestože mezi prvními zájemci a badateli v oboru starých kamenných křížů byli Češi, resp. Moravané (A. Sedláček, J. Havelka, F. Leopold, V. Richlý v 19. století), katalog zpracoval až Walter von Dreyhausen německy. Vycházel snad většinou z literárních a korespondenčních údajů, ale jím shromážděná fotodokumentace v příloze katalogu svědčí o vlastní rekognoskaci široce pojatého území.

Pro oblast severozápadních Čech jsem chtěl zpracovat česky psaný katalog a vzbudit zájem o památkovou ochranu tzv. smířčích křížů. V letech 1976–1982 jsem popsaným způsobem zdokumentoval 80 křížů a křížových kamenů na 57 stanovištích v okresech Karlovy Vary, Sokolov, Cheb, Chomutov, Tachov a Ústí nad Labem. O publikování jsem nemohl usilovat v době potlačování religiozních projevů. Upřímně říkám, že jsem rozhodně nechtěl propagovat náboženství, ač jsem z toho byl v tehdejších určitých kruzích podezírán pro můj nerezimní postoj. Originál svého katalogu jsem díky porozumění a kamarádství Stanislava Burachoviče uplatnil jako položku do knihovny Karlovarského muzea.

V době práce na katalogu jsem o smířčích křížích debatoval s přáteli činnými v Chráněné krajinné oblasti Slavkovský les a získával jsem od nich poznatky. Nejdůležitější bylo, že dlouholetý vedoucí Správy CHKO Ing. Jan Schlossar mě seznámil v roce 1982 s Jaroslavem Vítem, který se v širším oboru památkové péče zabýval



▪ Mapa z katalogového listu kříže ev. č. 0117 Mezirolí v okrese Karlovy Vary .

kříží na Ašsku. Byl skvělým a cílevědomým organizátorem. V roce 1983 jsme společně dokumentovali některé objekty a oslovili jsme lidi s podobnými zájmy. Již 20. října 1984 byli do Městského vlastivědného muzea v Aši pozváni zájemci o smírčí kříže. Vzhledem ke společenské situaci té doby jsme preferovali pro objekty svého zájmu přívlastek „smírčí“. Čtrnáct účastníků setkání položilo základ dosud existující Společnosti pro výzkum kamenných křížů při Muzeu Aš, k jejíž činnosti přispělo v průběhu let několik stovek členů a externích spolupracovníků. Od počátku spolupráce, zaštitěné muzeem a autoritou Jaroslava Víta v jeho profesním životě, začali jsme vytvářet evidenci kamenných křížů podle zásad katalogizace památek. Kopii svého katalogu jsem předal do archivu muzea v Aši. Několik desítek rozpracovaných katalogových listů jsem ponechal ve svém archivu – včetně nálezů u Mezirolí, jak je reprodukován u tohoto článku. Další společná práce dospěla k vydání knižního katalogu Kamenné kříže Čech a Moravy (Argo 1997) a druhého rozšířeného vydání v roce 2001. Stále trvající nález, ale i ztráty, kamenných křížů jsou zachycovány v aktualizovaných seznamech vydávaných naší Společností. V roce 2007 vydalo Muzeum Aš knižně doplněk předchozích dvou katalogů. Dalo by se tedy letos vzpomenout pětileté výročí od 3. vydání katalogu Společnosti pro výzkum

kamenných křížů.

Zájem o kamenné kříže, probuzený především po roce 1990, se projevil v činnosti stovek nadšenců, kteří shromažďují dokumentaci a vydali již v řadě regionů vlastní katalogy. Je potěšením brát knihy o smírčích křížích do ruky, ale v době záplavy informací se mnozí zaměří spíše na webové stránky než na tištěné katalogy. Na internetu stačí zadat např. smircikrize.cz nebo smircikrize.euweb.cz.

S nostalgii pomyslí na to, že při kreslení plánek jsem neměl podrobné mapy, natož internetové fotomapy nebo přístroj GPS, ve kterém bych si pohodlně přinesl domů potřebné údaje a vytiskl je samozřejmě spolu s barevnými digitálními fotografiemi. Fotografickou dokumentaci jsem pořizoval na černobílých filmech a papírech – kromě finančních důvodů i pro její trvanlivost a stálou působivost (v šeru temné komory páchly chemikálie, ale nad obrázky jsem cítil vůni a volnost zobrazeného prostoru). Ještě jeden aspekt dnes již starých fotografických katalogů chci připomenout. Na širších záběrech je vidět, jak se mění prostředí v okolí křížů a křížových kamenů, případně jak se mění i jejich umístění, včetně smutného zjištění, že některý z nich na svém ani jiném blízkém místě není.

Zajímavá místa našeho kraje

Stopy Karlovarského Wandererklubu po 150 letech

Stanislav Wieser, Karlovy Vary



315. Der Karlsbader Wandererklub im Jahre 1862.
Städtische Tracht dieser Zeit.

- 25. dubna 1862 založili ctihodní karlovarští občané zřejmě první turistický klub v Čechách. Byli to ovšem Němci, rakouští občané v čele s Heinrichem Angerem, majitelem restaurace Sanssouci. Z fotografie zakladatelů není doložitelné, zda přípitek pivem a založení Karlsbader Wanderer Clubu proběhlo právě v této restauraci před 150 lety. Tradice popíjení piva na závěr zdařilých výletů je ovšem starší.



- Úctyhodné 50. výročí činnosti klubu bylo oslaveno odhalením sochy „Poutníka“ 28. dubna 1912 pod vrcholem Výšiny přátelství. Květnaté projevy chválily právem vlastivědnou činnost klubu a mravní zásady, kterými se řídili jeho členové. „Poutník“, vytvořený z litiny v Blanenských slévárnách, mával kloboukem na pozdrav návštěvníkům karlovarských lázeňských lesů necelých 40 let.



- Na místě sochy u modře značené turistické cesty od Puppů na Dianu zůstala jen pyramida z kamenů. Vzpomínky pamětníků oživily zájem o „Poutníka“ v roce 1988 před stým výročím založení Klubu českých turistů. Existovala naděje, že socha byla po svržení zakopána v blízkém okolí. Skupinka šesti nadšenců s nestorem karlovarské vlastivědy Karlem Nejdlem se chtěla pokusit o nové vztyčení sochy symbolizující turistické tradice bez nacionálních stínů. 9. dubna 1988 měli nadšenci štěstí v odhadu místa, kde kopat, leč nešťěstí v tom, že ze země vyzvedli jen trosky „Poutníka“. Jeho litinové tělo bylo neopravitelné a na výrobu kopie se nedalo ani pomyslet. V roce stého výročí postavení sochy na jejím místě máme jen digitální obraz (foto vpravo).

- Na procházce Odpolední pěšinou k někdějšímu Kaiserparku mohou poutníci v našich časech vidět další, dosud existující památku na Karlsbader Wanderer Club. Mezi pěšinou a silnicí u ruského obytného komplexu Gejzírpark stojí sloup datovaný 1932. Postaven však byl již 17. května 1874 na vycházkové cestě nad restaurací Sanssouci přičiněním klubu. Přemístění se událo k 70. výročí trvání klubu a zároveň byl na zděný kamenný podstavec přemístěn litinový znak Wandererklubu s iniciálou W a datem založení klubu 1862. Znak byl původně 9. dubna 1881 osazen nedaleko na skálu naproti Kaiserparku, kde zůstaly dodnes otvory pro upevňovací kotvy. Ze znaku na podstavci sloupu se zachovalo jen malé torzo (dolní fotografie).

Poznámka: Širší fotodokumentaci k popisovanému příběhu můžete nalézt v článku Stanislava Burachoviče s fotografiemi Stanislava Wiesera v Arnice 20/1988 na str. 317–320.



Historické černobílé snímky poskytli S. Burachovič (str. 37) a Jiří Klšák (str. 38).



*Jsme největším firemním
dárcem v oblasti ochrany
přírody v České republice.*



Blíž přírodě

Pojďte s námi na výlet!

- Navštivte přírodně cenné lokality po celé České republice.
- Vydejte se s námi pěšky, na kole či s kočárky na naučné stezky.
- Sledujte rostliny a živočichy z vyhlídek a pozorovaten.
- Objevte s námi orchidejové louky, pralesy a památné stromy.
- Podívejte se do nitra obnovených rašelinišť a mokřadních luk.

www.net4gas.cz

Vyberte si výlet na www.blizprirode.cz
a vyrazte s NET4GAS a ČSOP do přírody!



- ▲ Divočina za humny (str. 8) – zkamenělé listy třetihorních rostlin. Foto Přemysl Tájek.
- ▼ Potok zbarvený během rýžování červenou hlinkou hematitu – viz článek Geologické zajímavosti na dně Černého rybníka u Kladské (str. 2). Foto Alexandra Hrušková.



